

dr hab. Waldemar Wojtasik
Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytetu Śląskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Zuzanny Osmólskiej

***Kompetencje obywatelskie a partycypacja polityczna w Polsce po 1989
roku,***

Toruń 2017 (ss. 297)

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Plecki

Problematyka kompetencji obywatelskich należy do relatywnie rzadko poruszanych obszarów poszukiwań badawczych w Polsce. Wynika to, przede wszystkim, z krótkiego okresu demokratycznej konsolidacji, mającej swój faktyczny początek nieco ponad ćwierć wieku temu. Nie bez znaczenia jest także faktyczny brak długoterminowych doświadczeń demokratycznych w zakresie kształtowania kompetencji obywatelskich w Polsce. Z tych powodów, ale również z potrzeby generowania przez polskich naukowców praktycznych studiów analitycznych, wybór tematu rozprawy przez mgr Zuzannę Osmólską uznaję nie tylko za trafny, ale przede wszystkim potrzebny z naukowego punktu widzenia. Na podkreślenie zasługuje także fakt, że praca powstała w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, którego naukowcy położyli podwaliny pod powstanie nowoczesnych badań z zakresu partycypacji politycznej w Polsce. Prace m.in. Danuty Plecki, Joanny Marszałek-Kawy, Tadeusza Godlewskiego, Romana Backera, Marka Jezińskiego czy Wojciecha Peszyńskiego należą do kanonu lektur zarówno badaczy, jak i praktyków, kreujących źródła

politycznej partycypacji. Dlatego też cieszyć może niezmiernie, że środowisko toruńskie dba także o rozwój naukowy młodych badaczy sfery polityki, czego najlepszym dowodem jest przedstawiona do recenzji rozprawa.

Recenzowana dysertacja należy do prac politologicznych, co wynika już z jej tytułu, ale także zawartej treści. Jednak nie można jej także odmówić interdyscyplinarnego charakteru. Prace z pogranicza nauk politycznych i socjologii nie należą do rzadkości w rodzimym piśmiennictwie, jednak w przeważającej mierze dotyczą badań nad różnymi aspektami tworzenia oraz działania społeczeństwa obywatelskiego czy grup społecznych. Docenić więc należy wybór problemu badawczego, który odchodzi od wzmiankowanej praktyki na rzecz badań z pogranicza nauk politycznych i socjologii wiedzy. Baza źródłowa prac z wspomnianej problematyki jest zdecydowanie uboższa, stąd postawione sobie przez Autorkę zadanie badawcze należy określić jako ambitne. Lektura rozprawy doktorskiej sprawia, że wrażenie interdyscyplinarności jest jeszcze silniejsze. Wynika to z faktu, że w pracy pojawia się obszerny wątek rozważań poznawczych i komunikacyjnych, w sposób ewidentny wzbogacający przedstawione analizy. Generalnie jednak, zarówno sam zamysł badań osadzony we wskazanych obszarach, jak i ich ostateczną realizację oceniam bardzo pozytywnie.

Przedstawiona rozprawa doktorska liczy 297 stron i składa się ze *Wstępu*, sześciu rozdziałów, *Zakończenia* i *Bibliografii*. Uzupełnia ją *Spis treści*, *Spis tabel*, *Spis wykresów* oraz *Spis rysunków*. Struktura pracy nie budzi większych wątpliwości, choć rzuca się w oczy dyspersja w wielkości rozdziału V w stosunku do pozostałych. Jak mi się wydaje, jest to spowodowane przyjęciem założenia o koncentracji w nich wątków analitycznych dotyczących partycypacji w referendach. Jednak w takim, domniemywanym przeze mnie ujęciu dziwi nieco kształt rozdziału VI, dotyczącego niekonwencjonalnych form partycypacji politycznej w Polsce. Pewien niedosyt pozostaje również po lekturze *Wstępu*, w którym Autorka niewystarczająco umotywowała przesłanki za przyjęciem zaprezentowanego modelu badawczego. W sposób wzorcowy zostało napisane *Zakończenie*, które zawiera zarówno podsumowanie rozważań, jak i na jego podstawie można wskazać nowe kierunki badań w obszarze kompetencji obywatelskich. Ogólnie, w strukturze pracy, można wyróżnić dwie podstawowe części: deskryptywną, na którą składają się trzy pierwsze rozdziały i analityczną (rozdziały IV, V i VI). Taki podział ma zarówno metodologiczne jak i praktyczne

uzasadnienie. Dzięki niemu struktura pracy jest zrównoważona i koherentna, a realizowany proces badawczy spójny z wstępnymi założeniami.

We *Wstępie* Doktorantka przedstawia te czynniki, które zadecydowały o zainteresowaniu podjętą problematyką oraz elementy, będące ogólnym konstruktem zadania badawczego. Jak już zaznaczyłem, ten fragment należałoby przeformułować w taki sposób, aby czytelniejszy stał się związek z domniemanymi hipotezami szczegółowymi i pytaniami badawczymi. Brakuje mi tutaj szczególnie szerszego przedstawienia zastanego stanu wiedzy i piśmiennictwa, które pomogłoby lepiej ocenić nie tyle trafność, co adekwatność zaproponowanego ujęcia. Główny problem badawczy pracy koncentruje się wokół pytania: jakie relacje zachodzą pomiędzy poziomem kompetencji obywatelskich a poziomem partycypacji politycznej w Polsce po 1989 roku? (s. 9-10). Autorka operacjonalizuje weryfikację postawionego pytania poprzez postawienie hipotezy: „... pomiędzy poziomem kompetencji obywatelskich a poziomem partycypacji politycznej w Polsce po 1989 zachodzi relacja polegająca na tym, iż wzrost poziomu kompetencji obywatelskich powoduje pojawienie się i wzrost poziomu konwencjonalnych i niekonwencjonalnych form partycypacji politycznej, natomiast partycypacja polityczna jest jednym z czynników, które powodują wzrost poziomu kompetencji obywatelskich.” (s. 10). Z punktu widzenia badawczej weryfikacji wydaje mi się właściwszym rozbić tak wielowątkowej hipotezy na co najmniej 3 hipotezy szczegółowe, jednak akceptuję również zaproponowany model o charakterze generalnym. Nie znaczy to jednak, że wspomniane ujęcie jest błędem z metodologicznego punktu widzenia, jednak moim zdaniem uszczegółowienie hipotez pozwoliłoby ocenić zamysł badawczy w szerszym kontekście. Realizacja tak skonstruowanego zadania badawczego wymagała zastosowania adekwatnych metod. Dla weryfikacji hipotezy oraz odpowiedzi na pytanie badawcze Autorka zastosowała różne metody badawcze: analizy i syntezy, czynnikową, analizy źródeł i opracowań, instytucjonalną, historyczną i funkcjonalną. Jak sama zauważa (s. 10) problem badawczy narzucił zastosowanie w pracy konstrukcji problemowej, wynikającej także z charakteru zadania badawczego. W niektórych obszarach pracy zastosowano również konstrukcję chronologiczną, która okazała się pomocna przy opisie problemów partycypacji wyborczej i partycypacji niekonwencjonalnej w Polsce po 1989 roku.

Zasadnicza część pracy składa się z 6 rozdziałów. Struktura rozprawy została podporządkowana zadaniu badawczemu i jest logiczna. Kolejne części mają charakter

wynikający z celu i charakteru pracy oraz wcześniej poczynionych ustaleń. W rozdziale I Autorka przeprowadza rozważania definicyjne i praktyczne (te ostatnie w kontekście środowiska normatywnego) dotyczące sposobów definiowania kompetencji obywatelskich jako kategorii badawczej. Opisana w nim siatka pojęć nie budzi wątpliwości, tak co do związku z celem pracy, jak i merytorycznych kompetencji Doktorantki. Na tej podstawie, z całym przekonaniem można stwierdzić, że Badaczka dobrze orientuje się w poruszanej problematyce. Punktem wyjścia dociekań definicyjnych uczyniono wpływ teoretycznych modeli demokracji na sposób rozumienia i przejawiania się kompetencji obywatelskich. Jako czytelnik mogę mieć wątpliwość jedynie, czy tak szerokie zarysowanie kontekstu badawczego służy jednoznaczemu ujęciu opisywanej kategorii, czy może wynika bardziej z problemu w symplifikacji przedmiotu badań. Z drugiej jednak strony taka szeroka narracja teoretycznie może dowodzić znakomitej znajomości literatury przedmiotu oraz, szczególnie dla mniej wyrobionego czytelnika, tworzy niezbędną formułę eksplanacyjną.

Rozdział II stanowi wielopłaszczyznową operacjonalizację pojęcia partycypacji politycznej. Biorąc pod uwagę stopień skomplikowania opisywanej materii w tym rozdziale, na wyróżnienie zasługuje jego logiczna struktura, a także jasność wywodu, tych, niełatwych przecież, kwestii. Założenie wyjaśniające przyjęte przy jego konstrukcji jest podobne jak w rozdziale pierwszym, tworząc stosunkowo szerokie pole dla prowadzonych analiz. Stąd też nie dziwi zarówno przyjęcie różnych perspektyw teoretycznych - zaangażowania (*involvement*), uczestnictwa lub partycypacji (*participation*), aktywności (*activity*), jak i różnorodnych sposobów przejawiania się partycypacji politycznej. Pewne zastanowienie może budzić umieszczenie w tym rozdziale kwestii związanych z konsolidacją demokracji, gdyż związek z partycypacją polityczną, choć oczywisty, wydaje się w ujęciu modelowym jedynie pośredni. Zamysłem Autorki, jak miemam, było w tym przypadku stworzenie odniesienia metodologicznego do drugiej części pracy, w której analizuje rodzimy przypadek mechanizmu konsolidacyjnego.

Treścią rozdziału III jest analiza partycypacji wyborczej w Polsce po 1989 roku. Jego założeniem jest osadzenie prowadzonych rozważań w wymiarze chronologicznym, z uwzględnieniem zmieniających się warunków społecznych i politycznych. Omówiono w nim zarówno tło społeczno-polityczne wyborów, jak i kwestię uczestnictwa wyborczego, oraz najważniejsze źródła partycypacji i absencji wyborczej w kolejnych elekcjach. Część ta jest zarazem podstawą dla dalszych fragmentów pracy, zawierających refleksje o charakterze

normatywnym i ich praktyczną interpretację w odniesieniu do konwencjonalnych, jak i niekonwencjonalnych form partycypacji. Pewnym mankamentem tego rozdziału są dla mnie przytoczenia danych, które są powszechnie znane i ogólnodostępne, jednak podobnie jak w poprzednich rozdziałach zdecydowało o tym nastawienie na stworzenie holistycznego ujęcia poruszanej problematyki.

Rozdział IV zawiera analizę relacji pomiędzy kompetencjami obywatelskimi a partycypacją wyborczą. Jak się wydaje, to była najtrudniejsza część zadania, które postawiła przed sobą mgr Zuzanna Osmólska. Jego lektura przekonuje mnie, że w obu płaszczyznach Autorka poradziła sobie bardzo dobrze. W przypadku warstwy deskryptywnej podkreślić należy wysoką kulturę językową i kompetencje w strukturyzowaniu obszernego materiału badawczego, dotyczącego przenikania się dwóch podstawowych kategorii badawczych – kompetencji obywatelskich i partycypacji wyborczej. Część eksplanacyjna dotycząca motywacji absencyjnych, choć potraktowana w tym rozdziale w sposób nieco wybiórczy, pełni także funkcję dookreślającą i łączącą. Za niepotrzebny uważam podrozdział dotyczący chwiejności wyborczej, który sprawia wrażenie dołączonego nieco „na siłę”. Jednak ostateczny efekt tego rozdziału uważam za bardzo dobry, tym bardziej, że znajduję tutaj próby ujęć o charakterze symplifikacyjnym, wskazujących na występujące efekty kontaminacyjne w badanych przedsięwzięciach. A to dowodzi szerokich horyzontów poznawczych Autorki, umożliwiających łączenie refleksji z różnych dyscyplin nauki.

Bardzo wysoko oceniam rozdział V, który poświęcony został partycypacji w ramach ogólnokrajowych referendów. Jest to temat poniekąd niszowy, nie cieszący się takim zainteresowaniem badaczy jak kwestie uczestnictwa w wyborach powszechnych. Dlatego wymagał od Autorki większej samodzielności badawczej niż pozostałe części dysertacji. Problem frekwencji w referendach jest także ciekawy z innego powodu – w przeciwieństwie do wyborów aspekt uczestnictwa decyduje o ostateczności bądź nie końcowego rozstrzygnięcia. Stąd też, modele do badania uczestnictwa w wyborach nie są adekwatne w przypadku podobnych badań referendalnych. Te ostatnie wymagają zarówno zidentyfikowania specyficznych źródeł uczestnictwa i absencji, jak również analizy skrajnie odmiennego niekiedy przedmiotu referendum. Biorąc to wszystko pod uwagę, traktuję rozdział V jako wyraz zarówno umiejętności, jak i pasji badawczej Doktorantki. Wykracza on poza standardowy wymiar rozprawy doktorskiej, stanowiąc wskazanie nie tylko ciekawych, ale przede wszystkim niezbędnych badań w przyszłości.

Ostatni rozdział został poświęcony relacjom pomiędzy kompetencjami obywatelskimi a niekonwencjonalną partycypacją polityczną. Jego przedmiotowy wymiar wywodzi się z teorii kontrdemokracji i jej przejawiania się w postaci niekonwencjonalnych form aktywności politycznej. Podobnie jak w poprzednim rozdziale treść rozdziału VI sięga poza utarte ścieżki analizy politologicznej. Autorka przedstawiła badania porównawcze, zestawiając Polskę zarówno z demokracjami skonsolidowanymi, jak i z tymi, które przeszły transformację systemową w podobnym miejscu i czasie. Szczególnie interesującą częścią tego rozdziału jest analiza relacji pomiędzy kompetencjami obywatelskimi a niekonwencjonalnymi formami aktywności politycznej.

Tekst właściwy rozprawy kończy obszerne *Zakończenie*, które zawiera skategoryzowane opinie Autorki. Mają one dwa źródła. Pierwszym są odwołania literaturowe, w ramach których, w syntetycznej formie, przedstawiono główne kierunki badań kompetencjami obywatelskimi w perspektywie aktywności politycznej. Drugim są wnioski z badań własnych, przytoczone w ogólnej formie weryfikacji hipotezy badawczej zaproponowanej we *Wstępie*. Sposób weryfikacji hipotezy jest, jak mi się wydaje, immanentną cechą podejścia do badań prowadzonych przez Autorkę, która nie stara się narzucić swojej interpretacji faktów, a w większości przypadków zarysowuje jedynie możliwe ścieżki wnioskowania. Świadczy to o dojrzałości poznawczej, gdyż szczególnie w naukach politycznych często spotyka się rozważania naukowe, których głównym zadaniem jest polemika z jakimś stanowiskiem, bądź w odwrotnej sytuacji jego apoteoza. Pomimo występujących pokus łatwych mentalnie odzwierciedleń na poziomie skrajnych interpretacji przykładów uczestnictwa politycznego w Polsce, Autorka szczęśliwie się ich wystrzegła i poszła drogą rzeczywistego dyskursu naukowego. Traktuję to jako główną zaletę przedstawionej dysertacji, świadczącą o posiadanym warsztacie i naukowym wyrobieniu mgr Zuzanny Osmólskiej.

Ostatnimi częściami w strukturze pracy są *Spis tabel* (zawierający 52 pozycje), *Spis wykresów* (zawierający 3 pozycje), *Spis rysunków* (zawierający 5 pozycji) oraz *Bibliografia*, która zawiera wykaz dzieł cytowanych z podziałem przedmiotowym na: (1) Źródła; (2) Opracowania naukowe; (3) Artykuły prasowe; (4) Materiały internetowe. Taki zabieg delimitacyjny czyni sporządzone zestawienie przejrzystym, w którym łatwo można odnaleźć szukane źródła. Zarazem unaocznia jak wielką pracę wykonała Autorka, wyszukując, analizując i wykorzystując przedstawione źródła. Ich bogactwo odnosi się nie tylko do baterii

raportów i dokumentów, ale także zawiera najważniejsze dzieła naukowe z poruszanej problematyki. Dokonany podział na źródła pierwotne i wtórne wydaje się mieć oparcie w charakterze pracy. Jednocześnie cieszą liczne odwołania do źródeł obcojęzycznych, co ukazuje otwarcie Autorki na naukę światową. Nie mogło być jednak inaczej, biorąc pod uwagę przedmiotowy aspekt przedstawionej dysertacji.

Całość treści pracy odpowiada zadaniu badawczemu sformułowanemu we *Wstępie*. Jest podporządkowana poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie badawcze, racjonalizując szeroko zarysowany kontekst problemowy. Biorąc to pod uwagę, Autorka musiała w ten sposób wytyczyć ścieżki problemowe, aby były względem siebie komplementarne pod kątem istotności problemów i głębokości badań. Warto również podkreślić walory techniczne pracy. Pierwszym jest język, naukowy i klarowny, ale zarazem zrozumiały i nieuciągliwy dla czytelnika. Instytucjonalne odwołania pojęciowe, pomimo znacznego stopnia skomplikowania (wynikającego zarówno z kwestii translacyjnych, jak i dynamiki opisywanych zjawisk) zostały zinterpretowane właściwie i spójnie poprowadzone przez całość pracy. Klarowność struktury wewnętrznej poszczególnych rozdziałów jest wspierana przez dyscyplinę badawczą i brak przedmiotowych dygresji, które mało wnosiłyby do realizacji zadania badawczego. W nielicznych miejscach można dostrzec błędy stylistyczne. Przypisy w rozprawie zostały wykonane prawidłowo, z nielicznymi drobnymi brakami (np. przypis 14 na s. 7). Biorąc pod uwagę wymiar formalno-warsztatowy przedstawiona praca jest na bardzo dobrym poziomie, cechuje ją staranność i zadbanie o szczegóły.

Z recenzenckiego obowiązku chcę jednak zwrócić uwagę na kilka drobnych kwestii, które wymagałyby dopracowania, szczególnie gdyby praca miała ukazać się drukiem. Po pierwsze, Autorka nie podaje na podstawie jakich kryteriów dokonała periodyzacji procesów partycypacji wyborczej, dzieląc ją na pięć okresów (s.12). Brak takiego wyjaśnienia czyni zaprezentowaną koncepcję niepełną. Na stronie 24 Autorka pisze o idei demokracji partycypacyjnej i deliberatywnej co wydaje mi się błędne, gdyż teoretycznie i w praktyce są to dwa różne konstrukty, a nie jeden wspólny. Nie bardzo wiem co Autorka miała na myśli używając pojęcia „markery demokracji” (s. 39), gdyż w tekście nie znalazłem takiego wyjaśnienia. Podobnie ma się sprawa, gdy Autorka pisze o „poziomie cech wobec systemu demokratycznego” (s. 46) – nie jestem pewien czy poziom cech może być wobec czegoś. Wreszcie, w części dotyczącej podziałów socjopolitycznych (s. 207 i n.) Autorka pomija konkurencyjną wobec S.M. Lipseta i S. Rokkana koncepcję podziałów socjopolitycznych S.

Bartoliniego i P. Maira (cytowanych wszakże w innym miejscu pracy), która, moim zdaniem, zdecydowanie lepiej wyjaśniałaby fenomen niekonwencjonalnych form partycypacji politycznej. Wszystkie powyższe uwagi nie umniejszają w żadnym stopniu mojej pozytywnej opinii o recenzowanej pracy.

Konkludując, rozprawa doktorska mgr Zuzanny Osmólskiej jest pracą oryginalną, dotyczy ważnego z poznawczego punktu widzenia zagadnienia i realizującą cele, które zostały sformułowane w chwili tworzenia zadania badawczego. Biorąc powyższe pod uwagę stwierdzam, że dysertacja pt. *Kompetencje obywatelskie a partycypacja polityczna w Polsce po 1989 roku* jest udanym przykładem rozprawy doktorskiej. Nowatorska problematyka pracy oraz jej ostateczny efekt pozwalają mi zwrócić się z wnioskiem o wyróżnienie rozprawy oraz skierowanie jej do druku. Ten ostatni wniosek formułuję nie tylko z chęci upowszechniania wiedzy, ale także na bazie istniejących potrzeb dydaktycznych. Prowadząc w Uniwersytecie Śląskim zajęcia z zakresu prawa wyborczego i referendalnego wiem, jak cennym narzędziem dydaktycznym byłaby opublikowana rozprawa. Recenzowana dysertacja ma charakter nowatorski, zarówno w zakresie jej przedmiotu, jak i zastosowanych metod. Niektóre jej wątki (np. źródła absencji referendalnej czy powiązanie kontrdemokracji z niekonwencjonalnymi formami partycypacji politycznej w Polsce) mają pionierski charakter w polskiej nauce i szkoda by było, gdyby mogło się z nimi zapoznać jedynie wąskie grono specjalistów. Wreszcie charakter recenzowanej dysertacji jednoznacznie wskazuje na możliwość wskazania nowych obszarów poszukiwań i eksploracji naukowych, które mogłyby być inspiracją dla innych badaczy.

W związku z powyższym wyrażam jednoznacznie pozytywną opinię, że spełnione zostały wymogi postawione przez ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 roku (Dz.U. Nr 65, poz. 595 z późn. zm.) w odniesieniu do stopnia naukowego doktora. Tym samym wnioskuję o dopuszczenie mgr Zuzanny Osmólskiej do kolejnych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

dr hab. Waldemar Wojtasik

